

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN “MEMLEKET HİKÂYELERİ”

Gülten BULDUKER*

Öz

Sanat eserleri bir toplumun estetik algısını yansıtır. Resim, musikî, mimarî, heykel gibi güzel sanatlar arasında sayılan edebiyat da toplum hayatında önemli bir yere sahiptir ve hem kültürel bir değer hem de sosyal bir kurum olmasıyla edebiyat sosyolojisine zemin hazırlamıştır. Fakat bu yöntem, henüz kuramsal olarak gelişmeye muhtaçtır. Edebiyat, malzeme kaynağı olarak sosyolojinin hizmetine mi sunulacak yoksa sosyolojik imkânlarla edebî eser mi değerlendirecek sorusu tartışılmaktadır. Her iki alana da açık olan bu yöntemle bir devri aydınlatacak malzemeye ulaşmak ortak beklentidir. Ancak bir edebiyat araştırmacısı, ayrıca eserin taşıdığı edebî değerden de söz etmek durumundadır. Edebiyat araştırmalarında edebî eser temel kaynak olmakla birlikte, eserin doğru kavranması ve yorumlanmasını sağlayacak her türlü kaynak ve yöntem kullanılmalıdır. Metin tahlili, edebiyat araştırmalarında anlama ve yorumlamaya dayanan, ayrıca çeşitli eleştiri yöntemleriyle desteklenebilen bir metottur. Bu çalışmanın Giriş kısmında edebiyat sosyolojisi hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve ardından Refik Halit Karay’ın Memleket Hikâyeleri (1919) başlıklı eserinde yer alan hikâyeleri, edebiyat sosyolojisinin imkânları doğrultusunda tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Refik Halit Karay, Memleket Hikâyeleri, edebiyat, sosyoloji, edebiyat sosyolojisi, köy, kültür.

“MEMLEKET STORIES” IN TERMS OF LITERATURE SOCIOLOGY

Abstract

Work of arts reflect a societie’s sense of aesthetics. Literature, which is considered among the fine arts such as painting, music, architecture and sculpture, also has an important place in community life and it has paved the way for sociology of literature with its being both a cultural value and a social institution. However, this method is still in need of development

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: gultenbulduker@hotmail.com

theoretically. The question of whether literature will be offered to the service of sociology as a material source or it will evaluate work of art with sociological opportunities is discussed. To reach the material which will enlighten a period, with this method, which is open to both areas, is the common expectancy. But, a literature researcher, also in the case of mention the literary value of the work. In literary researches, although literary work is the fundamental source, all kinds of sources and methods to ensure the correct comprehension and explication of the work, should be used. Text analysis is a method that is based on a comprehension and explication in literary researches and also can be supported by various criticism methods. In the introduction part of this study, a brief information about the sociology of literature was given and subsequently, Refik Halit Karay's stories in his work titled "Memleket Hikayeleri (Hometown Stories)" (1919), has been tried to analyse in accordance with possibilities sociology of literature.

Keywords: Refik Halit Karay, Hometown Stories (Memleket Hikâyeleri), literature, sociology, sociology of literature, countryside, culture.

Giriş

Sanat ve Edebiyat Sosyolojisine Toplu Bir Bakış

Dil aracılığı ile varlık sahnesine çıkan edebiyat, duygu, hayal ve düşünceyi ifade eden bir güzel sanat dalıdır. Bunların yanı sıra, biçim ve içerik yönüyle de üzerinde araştırma yapmaya imkân sunan bir bilimdir. Sözlü ya da yazılı bir dil olmadan edebiyattan bahsedilemez; ancak bütün bilimler dili araç olarak kullanır. Özellikle sosyal bilimler, yoğun olarak dile bağlıdır. Bilimsel çalışmalarda dilin nesnel kullanımı esastır. Edebiyat, müzik, resim, heykel gibi sanatların bilim yönünden bahsedilince de dilin mümkün olduğunca nesnel olması gerekir. Bu alanların sanatsal yönünü belirleyen ön önemli unsur ise her birinin kendine özgü bir malzemesinin olmasıdır. Edebiyat, hem sanat hem bilim yönüyle dile bağlıdır. Edebiyat sanatının kendine özgü özne ve imajlarla yüklü bir dili vardır. Ayrıca bir felsefe ya da sosyoloji yazısı veyahut bir gazete haberinden bir edebî yazı kendine özgü biçim ve içerik unsurlarıyla da ayrılabilir. Bunların yanı sıra her edebî yazıda az çok bir bilgi vardır ama her bilgi veren yazı edebiyat eseri değildir. Anlam ve düşüncenin de edebiyatta önemli bir yeri vardır, ama her anlam taşıyan yazının mutlaka edebiyat eseri olması gerekmez. "Edebiyatta ölçüt, anlam olsaydı, çok derin anlamlarla, düşüncelerle yüklü felsefe yazılarının en üstün edebiyat yazıları arasına girmesi gerekirdi. (...) Goethe ya da Shakespeare'in önemi sanıldığı gibi felsefelerinden değildir, hayal güçlerini işleterek uydurdukları, düzenledikleri, yarattıkları edebiyat denen masaldan ötürü önemlidir. (...) Kısası edebiyatın özünü, düşüncenin kendisinde değil de bu düşünceyi anlatan sanatın yaşantılı deyiş, anlatış oyunlarında aramak gerekir" (Kösemihal, 1964-1966: 7-8). Edebiyatın kendine özgü bu vasıfları kazanması 17. asırdan 18. asra uzanan bir süreci kapsar. Edebiyat, insanı ve hayatı konu alan toplumsal bir kurum olmasından dolayı geçmiş devirlerde birçok ilimle birlikte anılmış; aynı medeniyet camiası içinde bile her çağda başka türlü anlaşılmıştır. Mesela Fransız

edebiyatının belli başlı bölümlerinden biri, tarih ile felsefeydi. Edebiyat, bağımsız bir disiplin olma yolunda önce fen bilimlerinden sonra da sosyal bilimlerden ayrılır. “1810’la 1820 arasında, az sonra pozitif diye adlandırılacak olan ilimleri edebiyat çevresine sokmak imkânsızlaşmıştır. Arkasından, insan ilimleri ile teknikler de kopar edebiyattan” (Meriç, 2006: 19). Gerçi kesin bir kopuş biraz daha zaman alacaktır ancak edebiyat, artık “estetik bir yaratış” olarak anlaşılmaya başlanmıştır (agy, 2006: 20).

Bir ilim olarak edebiyattan söz edilmesi, beraberinde yöntem arayışını gündeme getirmiştir. Edebiyatın kültürel yönünün ağır basması nedeniyle edebiyat tarihi ve edebiyat tarihinde usul konusunda yapılan çalışmalara öncelik verilmiştir. “Tarihsel süreç izleyen genel tarih gibi edebiyat tarihi de milletlerin ruhsal ve fiziksel gelişmelerini bizatihi edebî kaynaklara dayanarak inceler ve açıklar. (...) Eserler, tarih boyunca birçok bilim dalı tarafından incelenir ya da malzeme konusu edilir. Bu noktada, genel tarihin içinde önemli bir alt kol olan edebiyat tarihi, sosyolojinin yardımına koşar” (Aydın, 2009: 359). Dolayısıyla edebiyat tarihiyle sosyoloji arasında sıkı bir işbirliği vardır (Meriç, 2006: 448).

Sosyolojik eleştirinin bir tarihsel geçmişe yaslandığı ve bir gelenek oluşturduğunu belirten Köksal Alver, sosyolojik eleştirinin başlangıcını Giambatista Vico’ya kadar götür. Vico’nun 1725 yılında yazdığı *Yeni Bilim (La Scienza Nuova)* adlı kitabını yayımlamasıyla edebiyata sosyolojik gözle bakılmasının yolu açılmıştır (2003: 240). “Vico bu kitabında, ‘sivil toplum dünyası kesinlikle insan eliyle yaratılmıştır’ ve böylelikle ‘insan kendi yarattığı bu dünyayı bilmek, tanımak isteyecektir’ savından yola çıkar” (Williams, 1993: 13). Ancak birçok kaynak edebiyat sosyolojisinden ilk söz eden kişi olarak, edebiyat ile toplumsal kurumlar (din, ahlak gibi) arasındaki karşılıklı etkiyi araştıran Madame de Staël’in adını vermektedir.

Tenkide ve edebiyat tarihine ilim haysiyeti kazandıran ilk büyük yol gösterici ise H. Taine’dir (Meriç, 2006: 234). Ona göre sanatçının kişiliği ve eseri içinde bulunduğu doğal ve toplumsal çevrenin etkisindedir. Aynı zamanda sanatçı, kişiliği ve eseriyle bu iki çevreyi etkiler. Bu karşılıklı etkilenme sanat sosyolojisinin konusudur. Bu durumdan Nurettin Şazi Kösemihal, “ne kadar sanat varsa o kadar da sanat sosyolojisi vardır” şeklinde bir sonuca varır. Ancak Taine’nin bir yazarın kişiliğini meydana getiren başlıca etkenler olarak tanımladığı “ırk”, “ortam” ve “an” (1964-66: 11) formülünü hem o, hem de Robert Escarpit, “son derece karmaşık bir gerçekliğin (eserin) tüm görünümünü sarmak için çok zayıf ” (1992: 10) bulur. Cemil Meriç de Taine’in sisteminin “insan ilmi” hakkında aydınlık bir bilgiden yoksun oluşunu aşikâr bir zafiyet olarak değerlendirir; çünkü dünyanın bütünüyle rasyonel ve izah edilebilir olduğuna inanmak, 19. asırda bütün ilimlerin düştüğü bir hatadır (2006: 240).

Tüm bunların yanı sıra edebiyat tarihçileri ve edebiyat eleştirmenleri “dış koşulların” özellikle de “toplumsal koşulların” edebiyat çalışmalarını etkilediğini bilmezden gelemezler (Escarpit, 1992: 11). Edebiyatla toplum arasında karşılıklı bir etki vardır. “Edebiyat tarihi, edebiyatın hayatla olan münasebetini ifade etmekle tamamlanır. (...) Edebiyat cemiyetin ifadesidir” (Lanson, 1936: 23).

Edebiyatın sosyolojik bakış açısıyla açıklanmaya başlanışından sonra, “toplumculuk” kavramından çok söz edilir olmuştur. Kavram, özellikle

topumbilimsel temele dayanan Marksist eleştiriyle özdeşleşen anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Escarpit, 1992: 11). Bilindiđi gibi Marksist estetik, sanatı, “insanı toplumsallaştırma ve toplumsal gerçeğliği değiştirmek için bir araç” (Tunalı, 1976: 84) olarak görmektedir. Oysa topluma yön vermede edebiyatı araç sečen her hareket, ideolojisi ne olursa olsun “toplumcu” bir yöneliş içindedir (Kaplan,1998: 26). Bununla birlikte “Filân tarihte ve filân milletler arasında, başlıca siyasi, ictimai, felsefi, dini, ilmi, sanatkârane, edebi münasebetler”in (Tieghem, 1843: 49) sorgulanması, her milletin kendine has bir hayat anlayışı olduğu ve bunun da edebiyata yansiyebileceği gerçeğinden söz etmeyi gerektirir. Mesela Lanson’a göre, Fransız edebiyatı, Fransız millî hayatının bir yansımasıdır (akt. Köprülü, 2004: 19). İşte bu sebeple Taine, “(...) bir milletin manevî tarihini vücuda getirmek ve vak’aların kendisine bağlı bulunduğu ruhî kânunlar hakkında malmat elde etmek için, bilhassa edebiyatları tetkik etmelidir” (Köprülü, 2004: 19) der.

Esasında edebiyat sosyolojisinden önce edebiyat ve sosyoloji kavramlarına açıklık getirilmelidir. Toplum yaşamı ve değerlerini inceleyen sosyolojinin genel ve somut bir bilim tanımı yapılmaktadır. Fakat edebiyatın genel ifade içeren bir tek tanımını yapmak zordur. Edebiyat, malzemesi dil ve hayat olan bir sanattır. Bireyin ya da toplumun sorunları veyahut yaşamı edebi esere yansiyabilir. Bireysel olan aynı zamanda toplumsaldır. Öyleyse birbirinden ayrı olan bu iki alanın disiplinler arası çalışmaya imkân sunması, insanı konu almalarına bağlıdır.

Hızlı değişim olgusu sonucu hayat, her geçen gün daha karmaşık bir hâl almaktadır. Buna bağlı olarak çağın gerçekliklerini yansıtan sanat/edebiyat eserlerinde insanı tüm varlık koşullarıyla görmek mümkündür. Dolayısıyla sanat/edebiyat eserine yansıyan insanın varlık koşullarını açıklığa kavuşturmak çok yönlü bir yaklaşımı gerektirmektedir. “Yaşadığımız modern zamanlar, edebiyatın sosyal yönünü analiz ederken; hem doğrudan sosyoloji hem de edebiyat sosyolojisinden faydalanır ve onu etkin-yararlı kılar” (Aydın, 2009: 359). Yukarıda da belirtildiği üzere ilimlerin bir disiplin olma yolunda kendi bağımsız özellikleri ortaya konulmuştur; fakat kesin çizgilerle bir kopuştan bahsedilemez. Bugün sosyal bilimler kültür kavramı üzerinden bir yakınlama doğru gitmekte ve disiplinler arası çalışmalar yoğunluk kazanmaktadır. “ağın karmaşıklığı, onu anlamayı gerekli kılan disiplinleri de çoğaltmıştır. Bu sebeple bir hadisenin tahlili, tek bir disiplinin çevresinde zor olmaktadır. Disiplinler arası ilişki bu noktada büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır” (Coşkun, 2003: 209). Kültür araştırmaları adı verilen bu ağdaş yakınlama, bugün sosyolojinin bir alt dalı haline gelmiştir. Kültür sosyolojisindeki bütün yakınlamalar, özellikle kültür kurumları ve formasyonlarının yeni toplumsal çözümlene biçimlerine, bunlar arasındaki gerçek ilişkilerin araştırılmasına, bir yandan kültürün maddi üretim araçlarına diğer yandan da somut kültür formlarına ihtiyaç duymaktadır (Williams, 1993: 12).

Edebiyat, yoğun olarak düşünceye dayanması nedeniyle kltrel kimliğin taşıyıcısıdır. Bu nedenle “Her edebiyat felsefesi, ister istemez bir edebiyat sosyolojisi denemesidir” (Meriç, 2006: 448). Edebi eserlerin hayatın her alanını kapsaması edebiyat sosyolojisi, edebiyat felsefesi, edebiyat psikolojisi, edebiyat tarihi gibi edebiyatın alt dallarından söz edilmesini doğurmuştur. Bu dalların inceleme (eleştiri) yönteminden söz

etmek de mümkündür. Ayrıca disiplinler arası çalışma yaparken her alanın kendisine özgü inceleme yöntemi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Şöyle ki sosyoloji her ne kadar edebiyat gibi toplumu konu alsada her iki alanın varlık koşulu ve araştırma yöntemi farklıdır. “Sosyoloji aslında toplum içindeki insanın sosyal kurum ve süreçlerin bilimsel ve nesnel bir incelemesidir. Bir toplum nasıl mümkün olur, nasıl işler, nasıl hayatini sürdürür türünden sorulara cevap arar”. Sosyoloji gibi edebiyat da öncelikle insanın toplumsal dünyasıyla, ona uyumuyla ve onu değiştirme arzusuyla ilgilendir. Bu yüzdendir ki, sanayi toplumunun başlıca edebî türü olan roman, insanın toplumsal dünyasının ailesiyle, siyasetiyle ve devletle ilişkisini yeniden kurmaya yönelik bir çaba olarak görülebilir (Alver, 2006: 102). Dolayısıyla roman, bir devrin sosyal gerçekliğini yansıtan edebi türlerin başında gelir.

Edebiyat sosyolojisinin ya da eleştirisinin amacı, sanat eserini anlamak ve değerlendirmektir. Oysa sosyoloji bilimine dayanan edebiyat çalışmalarının büyük bir kısmı, eserleri kullanarak başka alanlarda bilgi edinir. Bunun bir örneği, edebiyatı sosyal tarih araştırması için kullanmaktır. Sanatın toplumu yansıttığı ilkesinden hareket ederek edebiyat eserlerinden, toplumun yaşayışına, âdetlerine ışık tutan bir belge gibi yararlanmak ve özellikle sosyal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgileri o çağların sanat eserlerinden elde etmek yoluna gidilmektedir (Moran, 2003: 85). Görüleceği üzere edebiyat sosyolojisi fayda prensibi gütmekle birlikte, sosyal hayatın içinde yaşayan bir müessesedir (Önal, 1999: 82).

Edebiyat sosyolojisi, bir tarafı 17. asır ve sonrasındaki bilimsel merak ve diğer yönü, sosyolojinin felsefeden ayrı bir bilim dalı olması gerektiği gerçeğine dek uzanan kompleks bir tarihî gelişim çizgisi yaşamıştır (agy, 1999: 83). Edebiyat eserine sosyolojinin sağladığı açılardan bakmak, geçmişi çok uzun olmayan bir yöntemdir. Edebiyat sosyolojisinin kendine has metotları olup olmadığı meselesi, farklı fikirlerin üretilmesine yol açmıştır (agy, 1999: 87). Sanatı ya da edebiyatı bir “olgu” olarak adlandıran N. Ş. Kösemihal, *Edebiyat Sosyolojisine Giriş* başlıklı makalesinde edebiyat olgusunu *sanatçı, sanat eseri, kitle* (okuyucu zümreleri veya yığınları) ve *iletişim* (basım, yayım, dağıtım kurum ve örgütleri) olmak üzere dört boyuta ayırmıştır. Gerçekte her bir boyut, diğerleriyle bir bütünlük oluşturmakta ve eserin sosyal yönü üzerinde geniş kapsamlı bir araştırmaya imkân vermektedir (1964-1966: 12). Onun bu çalışması, Escarpit’in *Edebiyat Sosyolojisi* adlı kitabındaki temel bilgilere dayanmaktadır.

Özelde edebiyat sosyolojisine değinmek gerekirse bu dört öğeyle birlikte Ömer Naci Soykan, *Edebiyat Sosyolojisi Kuram ve Uygulama* başlıklı kitabında, (özellikle roman incelemesinde) eserin “edebî haritası” ve “nesnel haritası” olmak üzere iki aşamalı bir değerlendirmeden söz eder (2009:13). Birinci aşama zaten klasik kurguya dayalı uzun anlatıları oluşturan şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân ve zaman gibi dört aslı unsurdan oluşur. İkincisi ise edebiyat araştırmacılarının edebî eserin derin yapısında aradığı ve eserin var oluşu sebebini açıklığa kavuşturan konu ve temalardır. Bu da anlama ve yorumlamaya dayanır. Görüleceği üzere Soykan, orijinal bir çözümleme yöntemi sunmamaktadır. Yapılan zaten edebiyat araştırmacılarının kullandığı “biçim ve içerik” incelemesidir. Fakat onun iki başlık altında eser inceleme yöntemi, sosyolojik araştırmalar açısından pratik görünmektedir. Ayrıca kendisi de uyguladığı yöntemin

yetersizliğinin farkındadır ve her edebî tür için ayrı bir yöntem geliştirilebileceğini önerir.

Edebiyat sosyolojisi başlığı altında yapılan araştırmalara bakıldığında, bunların daha ziyade sosyal tenkit veya sosyolojik okuma teknikleri olduğu anlaşılır. Bu çalışmalarda, edebiyat sosyolojisinin bir disiplin olarak gerekliliği üzerinde durulmakta; ancak çeşitli gerekçelerle tam bir edebiyat sosyoloji çalışması gerçekleştirilememektedir. Bununla beraber yapılan çalışmalar, edebiyat sosyolojisinin bir parçasını ortaya koymasına bakımından önemlidir (Coşkun 2003: 603). Edebiyat sosyolojisi üzerine yapılan uygulamalı çalışmalarda daha çok “eser” ve “yazar” üzerinde durulmakta, “kitle” ve “iletişim” boyutu araştırma dışında tutulmaktadır. Bunun nedeni, bu iki unsurun, eseri açıklığa kavuşturma noktasında “anket, soruşturma, sözlü ve yazılı tanıklık; tarih; istatistik” (Kösemihal, 1964-1966: 13) gibi teknikleri kullanarak kapsamlı bir araştırma yapmayı gerektirmesidir. Birçok araştırmacı gibi edebiyat sosyolojisinde metod problemine değinen İbrahim Tüzer, söz konusu problemin çözümü olarak edebi metnin geleceğe doğru yapılmış fikri ve estetik atılım olduğunu hatırlatır. Ona göre edebiyat sosyoloğu, toplumun geleceğinin inşasında edebi metinlerin işlevi üzerinde derinlikli bir biçimde düşünerek kendi toplumunun yerli değerleri ile ilişki kurmalıdır. (2019:48-49). Ayrıca teknolojik tabanlı araştırma metodları, sosyal medyanın yaygın olduğu bir ortamda, edebiyat sosyolojisi için bir çıkış yolu olabilir (2019:35).

Kısacası edebiyat bilimi, edebiyat olayının bütününü; bu bilimin özel bir dalı olması gereken edebiyat sosyolojisi de bu olayın sadece sosyal yönünü inceleyecektir. Ancak edebiyat olayının bütünlüğünü hiçbir zaman gözden uzak tutmamak koşuluyla. Edebiyat olayını bir bütün olarak ele alan bir edebiyat sosyolojisinin ana ve alt bölümleri şema ile gösterilebilirse de hiçbir sınıflama, hiçbir pln kesin değildir (Kösemihal, 1964-1966: 10-35). Ayrıca edebiyat araştırmalarında ortaya konulan pek çok yöntemin eleştiriye açık, zayıf yönleri de düşünüldüğünde, eseri aydınlığa kavuşturmak için birden fazla yönteme başvurulabilir (Kaplan,1998: 38). Sonuç olarak bu çalışmada, edebiyat ve toplumun birbirini karşılıklı etkileyerek var (etişli, 2011: 345) olma koşulları dikkate alınarak edebiyat sosyolojisinden faydalanılacaktır.

Memleket Hikâyeleri’ne Sosyolojik Bir Bakış

A) Yazar (Sanatçı) Refik Halit Karay

Hayat sürekli bir hareket halindedir. Olanla yetinmeyerek mevcut düzeni değiştirme arzusu insanoğlunu sürekli aktif kılar. Sanat, hayatı daha güzel ve anlamlı kılmaya yönelik özel bir faaliyet alanıdır. Hem bireysel bir çaba hem de toplumsal bir olgu olmasıyla insanlara iletişim kurma imkânı sunar. Sanatı, yaşamı anlamının amacı olarak gören Wilhelm Dilthey’e göre, “hiçbir bilimsel kafa bir şey yaratamaz ve bilimdeki hiçbir ilerleme, sanatçının yaşamın içeriği üzerine ifade yoluyla ortaya koyduğu şeyle boy ölçüşemez” (1999: 32). Hayata anlam ve yn vermede sanatçılar, önemli bir rol oynar. Bir sanatçının yetişmesinde geleneğin önemi büyüktür. Mensubu olduğu “toplumun sosyal, ekonomik, siyasî, kltrel değer ve şartları içinde

yoğrularak zihnî, hissî, sosyal, kültürel, estetik kimliğini” (Çetişli, 2011: 344) bulan sanatçı, eserlerini geleneğin birikimiyle kaleme alır.

Edebiyat ve toplumsal şartlar arasındaki karşılıklı etki, edebiyatın işlevi konusunda eskiden beri süren bir tartışma yaratır. Edebiyat eserinde “estetik” mi yoksa “fayda” prensibi mi öncelenmeli sorusuna Ramazan Kaplan, “(...) Gerçek edebiyat eserleri bu iki amaca da başarıyla hizmet eden eserlerdir. İnsanı toplumdan ayrı düşünemeyeceğimize göre, onun öncelikle kendisi sonra da toplum için hazırlanması gereklidir” cevabını verir. Ona göre, “Toplum bir anlamda kolektif bilincin bir düzen çerçevesinde oluşan organik bir bütünlüğüdür. Öyleyse gelişmiş bir edebiyat, toplumun yeniden biçimlendirilmesinde, ortak idealin oluşmasında küçümsenemeyecek bir etkiye sahiptir”. Ayrıca evrensel düzeyde fikirlerin olgunlaşması ve estetik değerlerin incelenmesinde edebiyatın gücü çok yüksektir (1998: 24).

Milletlerin kültürel ve siyasî yönden kritik dönemlerinde edebiyata araç vazifesi yüklenerek edebiyatta “fayda” prensibi ön planda tutulabilir. Zaten “sanatı faydadan soyutlamak da pek mümkün gözüküyor, çünkü fayda sanatın doğasında vardır” (Alver, 2012: 27). Bununla birlikte bir yazarın yetişmesinde edebî geleneğin payı büyüktür. I. dönem Tanzimat sanatçıları, halkı aydınlatmayı kendilerine misyon edinirken edebiyata “fayda” işlevini yüklerler. Servet-i Fünun sanatçılarından Tevfik Fikret, her ne kadar “estetik” kaygıyı ön planda tutsa da sosyal içerikli manzumelerinde pek çok sosyal sorunu dile getirmiştir. Millî edebiyat dönemi şairlerimizden Mehmet Akif Ersoy’un da sosyal konulu manzumeleri toplumsal “fayda” prensibine dayanır. Öte yandan köy sorunlarını dile getiren hikâyeler de yine bu dönemlerde yazılmaya başlanmıştır. Millî edebiyatçıların halka yönelme fikri Anadolu gerçeklerine ilgiyi artırmıştır. Kısacası bu tarihî süreçte dönemin birçok şair ve yazarı memleket meselelerine yabancı kalmamış; gerek şiir gerekse hikâye ve romanla bunları dile getirmişlerdir. Ayrıca yeni Türk edebiyatının oluşum evresinde bazı sanatçılar, eserlerinde estetik çabayı da ihmal etmemişlerdir. Bu bağlamda Refik Halit Karay (1888-1965), “öykücülüğümüzün olanaklarını geliştiren yazarlardan biridir” (Tosun, 2011: 41).

Refik Halit, henüz modern anlamda yeni olan hikâye türünün, teknik açıdan gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. “Sanatın yaşama deneyimine dayalı olması ve malzemesini, konu içeriğini bu yaşama deneyiminde bulması, kendiliğinden anlaşılır bir husustur” (Dilthey, 1999: 32). Dolayısıyla Refik Halit’in hayatı, sanatı ve eserleri üzerine araştırma yapanların ortak kanaati, onun yaşadığı çevrenin ve devrin özelliklerini eserlerine yansıttığı yönündedir. “Gözlemlerine dayanarak yurt gerçeklerine ve çeşitli insan katlarına yönelme yöntemini daha sürgüne gitmeden, G. De Maupassant etkisiyle benimsemiş bulunan ve 1909-1910 yıllarında bu yolda birkaç da örnek veren yazar, Anadolu’da bu yöntemi uygulayacak elverişli bir ortam bulmuştur” (Kudret, 1987: 190). 1913 yılında Sinop’a sürgün edilir. Sonra Çorum, Ankara ve Bilecik’te ikamet eder. Şerif Aktaş, Anadolu’nun yazar üzerindeki etkisini “Bu seyahatin *Memleket Hikâyeleri* adlı eserde bir araya getirilen hikâyelerin yazılmasına zemin hazırladığını düşünmek hatalı olamaz” (2004: 41) şeklinde yorumlar. Öyleyse “Edebiyatın kendi ilişkileri içinde toplumsal yaşamdan ve yazarı etkileyen arka plandaki tarihsel ve toplumsal etkenlerden ayrılmayacağı düşünülmelidir. (...) Bu, her

kitabı kendi başına bağımsız ve tek bir bireysel birim sayan öznel ve keyfi görüş noktasını kabul etmez” (Escarpit, 1992: 12). Sanat yapıtını meydana getiren yazarın kişiliği hakkında tam, eksiksiz bir bilgi edinmek için fizik, biyoloji, psikoloji ve toplumsal etkilerin hepsini göz önünde tutmak gerekir (Köseihal, 1964-1966: 15). Refik Halit, eserlerinde daha çok kendi milletin sosyal yapısından doğan özellikleri öne çıkarmıştır. Beslendiği sosyal muhitin renkleriyle kendi kişiliğini boyamış, sosyal hayata dahil olmuştur. “Dolayısıyla ait olduğu kültürel ve toplumsal iklimin bütün özelliklerine açıktır” (Alver, 2012: 31). Yazar, yüzyılın başında Türk edebiyatının millî unsurlara yöneldiği ve Anadolu gerçeğiyle tanıştığı yıllarda adını duyurmaya başlar. Bu dönem romanlarında Anadolu’ya olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı bakış söz konusudur. Anadolu’nun sadece olumsuz yönlerine odaklı bir anlatıma karşı çıkan Mehmet Kaplan, Anadolu insanının inanç ve sevgisi sayesinde ayakta kaldığını şöyle hatırlatır: “Eğer Anadolu yalnız saydığımız bu acı, sert, çirkin, kötü manzaradan ibaret olsaydı, şimdiye kadar çoktan mahvolmuş olması, istilaya uğramış olması ve sömürü durumuna düşmüş bulunması icap ederdi” (1999: 68). Yeri gelmişken yazarlar açısından insanı erdemli vasıflarıyla anlatmanın bir tercih olduğunu belirtmek gerekir. Mesela Rus edebiyatı yazarlarından Ivan Sergeyeviç Turgenyev toprak köleliğine karşı çıkışının bir ifadesi olarak, köylünün/halkın yüksek ahlaksal niteliklerini ve yüksek insanlık değerlerini görüp ortaya çıkarmıştır (Pospelov, 2005: 120).

Bilindiği üzere Anadolu’yu ve Anadolu insanını *Yaban*’da Yakup Kadri Karaosmanoğlu çok olumsuz anlatmıştır. Araştırmacılar onun bu tutumunu, karamsar mizacı ve yetişme tarzıyla açıklar. Aristokrat bir sülaleden gelmesi, onda kendini beğenme duygusu yaratmış ve ister istemez bu da eserlerine yansımıştır (Akman, 2013: 37). Yazar, eserin yirmi yıl sonra yayımlanan baskısına yazdığı önsözünde bu eleştiriyi kabul etmez. Bu eserde eleştirel yaklaşımın aydına yönelik olduğunu, romandan aldığı birkaç tiradla ispat etmeye çalışır:

“Bunun sebebi Türk aydını gene, sensin! Bu viran ülke ve yoksul insanlar için ne yaptın? Yıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksilmek hakkını kendinde buluyorsun.” “Anadolu insanının bir ruhu vardı; nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı; işletemedin. Onu hayvanî duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabanî ot gibi bitti. Şimdi elinde orak, buraya hasada gelmişsin! Ne ektin ki, ne biçeceksin?..” (1998: 24).

Refik Halit, Anadolu’yu bir köylü olarak değil, bir şehir delikanlısı olarak görüp anlatır (Kudret, 1987: 191). Aslen İstanbullu olan yazar, *Memleket Hikâyeleri*’nde “Anadolu’nun köy ve kasaba insanların özellikle marazi, olumsuz yanlarını anlatmıştır. Öykülerinde hep mizahî bir yan aradığından onların erdemlerini değil zaaflarını dile getirmiştir” (Tosun, 2011: 262). Edebiyat sosyolojisi, yazarın karakteri ve toplumsal çevresi arasındaki ilişkileri gündeme taşır (Aydın, 2009: 366). Bu bağlamda Refik Halit’in özel hayatında hoş sohbet birisi olduğunu belirten Aktaş onun mizah anlayışını şöyle değerlendirir: “(...) karşılaştığı insanların kusurlarını gören ve onları alaylı bir ifade ile sergilemesini bilen bir insandır. Yazar bu hususiyetinin doğuştan geldiğine inanıyor” (2004: 383).

B) Eser

Edebiyat kitabı da yazar gibi çok yönlü bir olaydır. Bu nedenle onu, toplum ya da zümreden sıyrılmış soyut bir olay olarak görmek mümkün değildir. Edebî eser ile sosyal yapı arasındaki sıkı ilişkiyi “cinsler ve biçimler sosyolojisi, konular sosyolojisi, karakterler ile kişiler sosyolojisi ve üslûplar sosyolojisi” olmak üzere dört boyutta toplamak mümkündür. Gerçekten edebiyat yapıtının şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi çeşitli cinsleriyle içinde doğdukları toplumlar ya da zümreler arasındaki ilişki boyutu birçok düşünürün dikkatini çekmiştir. Örneğin romanın burjuvaziyle çok sıkı bağılılığı olan bir edebiyat türü olarak genel kabul görmesi, cinsler ve biçimler sosyolojisinin konusu olabilir (Köseihal, 1964-1966: 26-27). Buradan hareketle bakıldığında Türk edebiyatında Tanzimat dönemine kadar daha çok şiir yazılmaktayken Tanzimat dönemi sonrasında, şiirin yanı sıra, sosyal gerçekliği farklı boyutlardan yansıtan roman, hikâye, tiyatro gibi metinlerin yoğun olarak kaleme alındığı görülür. Söz konusu edebi türlerin tercihinde devrin aydınlanmacı zihniyetine uygun olarak okuru, çağın iklimine göre bilinçlendirme çabası güdülmüştür.

a) Cinsler ve biçimler sosyolojisi

Edebiyat, sosyal bir olgu olması nedeniyle kesin kuralları olmayan, ama belli ekoller, akımlar, türler üzerinden zamanın ruhuna göre varlığını sürdüren bir sanattır. Buradan hareketle toplumsal özellikler ile estetik tercihler arasında doğrudan değil, birçok etkene bağlı ihtimalden bahsedilebilir. Mesela türlerin hiyerarşisi, eşsiz bir kaynak dağılımına denk düşer. Toplumsal açıdan en donanımlı yazarlar kârlı “burjuva tiyatrosu” türünde en başarılı olanlarken, Eski Rejim’de zirvede olan şiir, kitap piyasasının çarpıcı yükselişiyle birlikte, “roman karşısında marjinalleşmiştir”; buna karşın roman, 19. yüzyılın sonundan itibaren, hâkim sınıfın en çok tercih ettiği tür olmuştur. Güncel meseleleri, edebi gündemi, öncelikleri, hâkim beğeniyi, kısacası “zamanın ruhu” (*Zeitgeist*) olarak adlandırılmış olan şeyi belli bir anda dayatan bu toplumsal akımları (Durkheim) fazlasıyla açıklayan şey, “aktüalite” ya da “moda” kavramlarıdır” (Sapiro, 2014: 87-89)

İnsanı sosyal gerçekliği ile sunmada hikâye de, her ne kadar romana gör hacmi dar olsa da, uygun bir türdür. Bu nedenle Refik Halit, sosyal içerikli romanlarının yanı sıra sosyal içerikli hikâyeler de yazmıştır. Hatta hikâye türünü, mizahi anlatım için elverişli bulduğu söylenebilir. Birçok hikâyesinin sonunu, okuru etkileyecek çarpıcı etkiyle bitirmesi, türün az sözle çok şey anlatmaya imkân sunmasına bağlıdır.

b) Konular sosyolojisi

Edebiyat eserlerinin konularıyla toplumlar ya da zümreler arasındaki ilişki de “konular sosyolojisinin” inceleme alanına girer (Köseihal, 1964-1966: 27). Köylünün yaşayışı ve problemleri, geçmişi, Tanzimat dönemine kadar uzanan bir konudur ve Cumhuriyetten sonra yeni bir ilgi alanı haline gelir. Roman ve hikâye başta olmak üzere, şiir ve köy notlarında da, köy ve

köylünün yaşayışına yönelen pek çok deneme yapılır (Kaplan,1997: Önsöz). *Karabibik* (1308/1890, Samipaşazade Sezai), *Bir Gerçek Hikâye* (1293/1876) ve *Bahtiyarlık* (1302/1885 Ahmet Mithat Efendi), *Turfanda mı Yaksa Turfa mı* (1308/1890, Mehmet Murat), *Küçük Paşa* (1910, Ebubekir Hâzım) gibi eserler, köy hayatını ve sorunlarını değişik tezlerle ele alan ilk örneklerdir. *Memleket Hikâyeleri* ise “çıgır açma bakımından bugünkü köy hikâyelerinin nüvesini teşkil eder” (Kudret, 1987: 191).

Edebi metinlerdeki kurgusallıkların beslendikleri tarihsel gerçekliklerle ilintilendirilmesi edebiyat sosyolojisinin başlıca görevidir (Çağan, 2012: 417). Fakat bu, bir toplumsal gerçekliğin kesin olarak belli bir tarihsel döneme ait olduğu anlamına gelmez. Edebi metinlere konu edilen gerçekliklerin zaman içerisinde önem kazanması ya da söz konusu gerçekliklerin zamanla boyut değiştirmesi mümkündür. Türk edebiyatında Anadolu’ya bakışın Cumhuriyet sonrası, hızlı yaşanan göç olgusuyla birlikte değişmesi buna iyi bir örnektir. Anadolu insanı cehaletten kurtulmak ve daha insanî bir hayat düzeni kurmak için kente taşınır. Ne var ki kent adına tutarlı politikaların geliştirilememesi, edebi metinlerde “lumpen” bir modernleşmeden söz edilmesine yol açar (Coşkun, 2012: 438).

Memleket Hikâyeleri’inde yer alan ilk hikâye “Yatık Emine”dir. Bu hikâyede, daha önce Namık Kemal’in *İntibah* (Mahpeyker), Recaizâde Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* (Perives Hanım) ve Ahmet Mithat Efendi’nin *Henüz 17 Yaşında* (Rum kızları Kalyopi ve Ermeni kızı Agavni) adlı romanlarında yer verdiği düşmüş kadın konusu ele alınmıştır. Çeşitli yönlerden kadının toplum hayatı içindeki durumu yansıtılarak okura bir mesaj verilmek istenmiştir.

“Şeftali Bahçeleri, Koca Öküz, Vehbi Efendinin Kuşkusu, Sarı Bal, Şaka, Küs Ömer, Boz Eşek, Yatır, Komşu Namusu, Yıldı Bir, Sus Payı, Kuvvete Karşı, Cer Hocası, Garip Bir Hediye, Bir Saldırı, Ayşe’nin Yazgısı ve Garaz” da incelemiş olduğumuz eserde sırayla yer alan hikâyelerdir. Bunlar arasında “Küs Ömer”, “Yıldı Bir” ve “Garip Bir Hediye” adlı hikâyelerin konusu bireyseldir. “Sus Payı”nda işçi sorunu, diğerlerinde ise köy ve kasaba hayatının olumsuz yönleri yansıtılır.

c) Karakterler ile kişiler sosyolojisi

Bir edebiyat eserindeki kişiler, tipler, karakterler ile o eserin belirlediği toplumsal çevre arasında ilişkiler vardır (Kösemihal, 1964-1966: 27). Toplumsal bir tip, genel ve belirgin vasıflara sahiptir; memur tipi, eşraf tipi, bürokrat tipi, şehirlî ya da köylü tipi gibi. Yazarın tercihiyle göre bir toplumsal tip olumlu ya da olumsuz özellikleriyle eserde yer alabilir. Bir eser, sosyal gerçekliği yansıtırken *tipik* olanı yakaladığı oranda değer kazanır. Lukacs estetiğinde kahramanın tipik olması demek onun toplumda nesnel güçler tarafından belirlenmiş olması anlamına gelmektedir (Şan, 2006: 142). İncelemiş olduğumuz hikâyelerde, toplumsal çevreyle ilişkileri bakımından değişik tutum ve davranışlar sergileyen ağa, muhtar, imam, bürokrat ve köylü kadını tiplerine yer verilmiştir; belirgin vasıflarıyla ön planda tutulan bir karakter yoktur.

1. Toplumsal Şartların Biçimlendirdiği Kadın Tipleri: Düşmüş kadınlar ve ev hanımları

Refik Halit, “Yatık Emine, Koca Öküz, Yılda Bir, Sarı Bal, Şeftali Bahçeleri, Ayşe'nin Yazgısı, Vehbi Efendinin Kuşkusu, Komşu Namusu ve Sus Payı” adlı hikâyelerinde belirgin olarak toplumsal şartların biçtiği rolü üstlenen iki farklı kadın tipine yer verir: Bunlardan biri gelenekler çerçevesinde düzene uyan namuslu köylü/kasabalı kadınlar; diğeri ise düşmüş kadınlardır.

“Yatık Emine”de köydeki sosyal yaşamın kasabaya göre daha serbest oluşu şöyle anlatılır: “Köylerinde halk apaçık, kaçgöçsüz gezip yaşadıkları halde, bu kasabada kadınların iki gözünü birden görmek olanaksızdı. Gelin bir evde kayın babasından kaçır, güvey baldızının yüzünü tanımazdı. Sazsız, sözsüz; düğünsüz, derneksiz bir ölü hayatı geçiriyorlardı.” Köyün kadınları, taş gibi duygusuz, kütük kadar hareketsiz ve donuk olmakla birlikte sağlam vücutludur. Yazar, evlenmek ve sık sık doğurmaktan başka yaşamlarında bir hareket olmayan kasabalının duygusuz yaşama iklimini, “kıpırtısız dağ iklimine” benzeterek Emine'nin burada uyandıracığı etkiyi güçlendirmek istemiştir. Öyle ki “kadınlarında ne oynaklık, erkeklerinde ne bir haşarılık” bulunan kasabada “kaçma, kaçırma gibi olaylara tek tük rastlanır; ahlaksızca olgular da binde bir görülür (Karay, tr.: 13). Buna karşın “Şeftali Bahçeleri”ndeki kasabada çapkın memurlar ve hoş görülü kadınların uğrağı olmaktan kasaba öyle serbestleşmiş, halk öyle açılıp zevke, sefaya dalmıştır ki artık uygun görülmeyen günah kalmamıştır (Karay, tr.: 40).

“Yatık Emine”de toplumsal şartlar ve siyasî kararlar, Emine'nin kaderini belirler: “Hayatın dayanılmaz bir sarsıntısı bu kadını bir defa yere kapatmış, sonra her halkası başka bir sıkıntı ve katlanıştan yapıma bir uzun, ağır zincir vücuduna dolanarak onu yaralaya, bereleye sürüklemiş, paramparça etmişti. Bu, manevî değil âdeta elle tutulur bir zincirdi” (Karay, tr.: 34). Ona Yatık Emine demeleri de kaderine çaresiz boyun büküşündendir.

Güzelliği başına bela olan “uygunsuz takımından” Emine'nin Ankara'da olaylara sebep olmasından dolayı Haymana Ovası'ndaki kasabaya gönderilmesi ve orada süren yaşamı, olay kurgusunu oluşturur. O, kasabaya düşmüş kadın sıfatıyla gelmekle daha baştan dışlanır. Kasabanın erkekleri onun karşı konulmaz dişiliğine hayran olurken kadınları da onu erkeklerinden kıskanır. Emine'nin ıslah amaçlı kasabaya gönderilmesini bir hakaret sayan kasabalılar, her ne kadar şikâyet etse de emre direnemez. Emine'nin bu kasabaya gönderilişi ironik bir dille şöyle anlatılır: “Mademki valiliğin emriyle gelmişti, geri çevrilmesine imkân yoktu; hem bu memleket için bir şerefti; vali burasının ne kadar ahlaklı olduğunu bildiğinden huyunu düzeltsin diye onu göndermişti” (Karay, tr.: 15).

Emine'nin kasabada kalacak doğru dürüst bir yer bulamaması ve açıklıkla sınavı, toplumsal vicdanın katılığı gösterir. Ayrıca bu hikâyede Anadolu insanının sahte namus anlayışı da dolaylı olarak eleştirilir. Düşmüş bir kadının namusuna yan bakmanın ne denli ahlaki bir zafiyet olduğu bu hikâyenin tezidir. “Topum, düşenin elinden mi tutmalı yoksa ona bir de kendisi mi vurmali?” sorusu, okuru, vicdanıyla baş başa bırakmaktadır.

“Ayşe’nin Yazgısı”nda ise evde yalnız kalan Ayşe’nin kendisini taciz ederken düşüp len Ali’yi ve onun köpeğini öldürüp ahıra gmmesinin ardından, tekrar aynı durumla karşılaştığında “ldrmek” (Karay, tr.: 176) acısını bir daha çekmemek için direnmemesi anlatılır. Onun kaba g karşısında pes etmesi, çaresizliğe bağlanmakla birlikte, diğer hikyelerdeki kadınların da toplumsal şartlar nedeniyle düştüğünü sezdirmesi bakımından önemlidir. Örneğin “Sarı Bal ve şeftali Bahçeleri”ndeki kadınların nasıl düştüğüne değinilmez; ancak onlar da eğlence meclislerindeki görünümleriyle bir bakıma kaderlerini kabul etmiş izlenimini verirler.

“Yılda Bir” adlı hikâyenin konusu, köyden oldukça içerde bir değirmende alışan Tesalyalı Bekir’in yalnızlığa bağlı i sıkıntısı ve yılda bir değirmene uğrayan ingene Elif ile yakınlamaşıdır. (Karay, tr.:13). Elif, bir sene arayla iki kez değirmene uğramıştır. Geçen bir sene boyunca Tesalyalı Bekir’in geçen kadına olan özlemi ve yalnız geçen yaşamı üçüncü buluşmaya merak uyandırır. Fakat Elif gelmez. Onun kötü yola düştüğünü öğrenen değirmenci yıkılır. R. Kaplan, *Memleket Hikâyeleri*’nde yer alan birkaç hikâyede erkeklerin i sıkıntısı ve yalnızlık hissini “kadınsızlık” gibi bir sebebe bağlanmasını eksik ve tek yanlı bulur. “Yılda Bir” hikâyesi üzerine yaptığı yorumunda ise “toplumda hâkim olan ahlak ahlayışıyla geleneklere ters düşen kadın erkek ilişkilerinin bir tarafı memnun ederken, öteki tarafın felaketine sebep olabileceğini” (1997: 50) belirtir.

“Komşu Namusu”nda aldatıldığını mesai arkadaşlarından ğrenen Baki’nin evine giren yabancıyı, şakir’in yandaki evinden izleyip sonunda çaresiz olayı kabullenmesi anlatılır. “Koca kz”de ise Hacı Mustafa, kasabanın en namlı kadını iek Emine’yi asıl eşinin üzerine getirir. Onu el üstünde tutarken asıl eşine bir kadın olarak değer vermez. ocuklarının annesi olan asıl eşi, köylü kadınına biçilen rolü sergilemesi bakımından devrin gerçekliğini yansıtılmaktadır. Nazım Hikmet’in tespitiyle ifade edilecek olursa o, “soframızdaki yeri/kzmzden sonra gelen” (2002: 219) kadınlarımızdandır. Zaten Hacı Mustafa, öküze, kadından daha fazla değer veren bir tiptir. Onun iek Emine’yi eve getirmesine köylünün sessiz kalması da dikkate değer olup g karşısında namus anlayışının esnetilebileceğini göstermesi bakımından ironik bir durumdur.

2) Toplumsal şartların Biçimlendirdiği Erkek Tipleri: Bürokrat, memur, eşraf, ağa ve imam tipi

İnsanlar arasında eğitim farkı, belirleyici bir unsur olarak sınıf farkına yol açar. Toplum hayatında aydın sınıf ile halk ayırımı ortaya çıkaran başlıca neden budur. Oysa aydın konumundaki bireyin bilgi, görgü ve kültürüyle halka rehber olması ve onun ufkunu aması beklenir. Bu konuda R. Kaplan, aydınların, köylülerle tam bir uyum içinde olmalarının ne mümkün ne de şart olduğunu belirtir. Ancak açıyı fazla amamak kaydıyla. Çünkü köylüye yararlı olmak gibi bir düşünceyle köyde bulunuyorsa başarıları da, başarısızlıkları da buna bağlıdır (1997: 99-100). Ne var ki bu iki sınıf arasındaki uzaklık, köy ve kasaba hayatını konu edinen roman ve hikâyelerde belirgin bir şekilde görülür. Kasabada kaymakam ve çeşitli kurumlardaki memurlar ile eşraf zümresinden oluşan bir g unsuruna karşılık, köyde imam, muhtar ve ağa ne çıkar. Kemal H. Karpat’a göre köy, insanların ilkel yaşama ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş, üretici

insanların meydana getirdiği bir topluluktur. Yaşama ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş tabii bir düzen içinde hayatını sürer gider. Eğer köy dışarıdan veya kendi içinden sosyal, ekonomik ve kültürel bir etki görmezse durgun bir şekilde yaşamaya devam eder. Köyden farklı bir sosyolojik yapı olan kasaba ise “medrese kültürünü almış, tabiatla, insanla ilgisini kesmiş ve aklın kuru mantık kaidelerine göre bir düzen yaratmış bir insan topluluğudur.” Aynı zamanda köyün üzerine kurulmuş ve onu sömürmekle gelişmiş bir sosyal düzendir. Alabildiğine ferdiyetçi, hatta asidir. Köy üzerinde sağladığı ekonomik ve sosyal üstünlüğünü korumak için de müfrit muhafazakârdır (1962: 57).

Memleket Hikâyeleri'nde oldukça realist yansıtılan köy ve kasabalar, bir devrin toplumsal özelliklerini sunması bakımından işlevseldir. “Yatık Emine”de, kasaba hayatının tüm hoyratlığı canlı bir dekor içinde verilir. Birbirini denetleyen çok sıkı bir sosyal kontrol mekanizması, olay kurgusunu yönlendirir. Bu hikâyede devlet sisteminin nasıl çalıştığını, arzuhalci, hükümet konağını işaret ederek; “-Buralarda akıllıca iş arama... Seni sürerler, nasıl geçineceğini düşünmezler; açlık bu” şeklinde Emine'ye anlatır. Kasabada en üst makamda bulunan kaymakam, merkezden yönetilen bürokrasinin temsilcisi durumundadır; iki önemli kararıyla Emine'nin kaderine yön verir: İlki, hapisanede ikamet etmekteyken iki mahkûm tarafından dayak yiyen Emine'nin derhal salıverilmesini istemesidir. Çünkü suçu olmadığı halde hapisanede tutulan kadının ölmesi durumunda kendi koltuğundan olma korkusu vardır. İkincisi de kalem odacılarından bir ihtiyar memurun evinden kovulup mahalleli kadınlarca dövüldükten sonra hastaneye yatırılan genç kadının, iyileştiği halde orada tutulmasına karşı çıkmasıdır ki, bu tamamen keyfi bir karardır. Bencilliği ve olgunlaşmamış kişilik özelliğiyle bulunduğu makamın hakkını vermekten uzak görünen kaymakam, “yolsuz davranışları” ve özel hayatıyla da halkın arkasından konuştuğu bir tiptir.

İncelenen eserde tarihsel gerçeklik, aydın konumunda bulunan devlet görevlilerinin profesyonel bir meslek anlayışından uzak olduklarını göstermektedir. Öyle ki gözlerinin en önemli özelliği “dişiliği” olan Emine karşısındaki zafiyetleri, devlet görevlilerini, her sınıftan insanla denk duruma düşürür:

“Serseri müşterilerinden sık sık işinin düştüğü komiserlere, jandarma subayına ve hatta mutasarrıf valilere kadar kimin karşısına çıkarsa peçesini kaldırıncaya gözlerinin izini bırakır, birkaç gün kendini düşündürür, hatırlatırdı. (...) Özetle hangi toplumdansalsalar köylü veya memur, bütün erkekler Emine'nin karşısında, yürekleri üzerine isteğin, bir kanat gibi sürünüp geçtiğini duyardı” (Karay, tr.: 18).

Devir itibarıyla düşmüş bir kadının ıslah edilmesi için bulunan yol, onun sürekli bir sürgün hayatına mahkûm edilmesidir. Kaymakamın “Geberseydi de kurtulsaydık!” (Karay, tr.: 19) “elin oynağını biz mi besleyeceğiz” (Karay, tr.: 23) gibi sözleri de aslında, düşmüş bir kadının ıslahına imkân olmadığı gibi peşin bir hükümlerle birlikte, geleneksel bir yapı içerisinde adı kötüye çıkmış bir kadına yer verilemeyeceğini göstermektedir. İş ve hayat tecrübesi olmayan genç teğmen Dal Sabri de benzer tutum ve davranışlar sergiler. O da, Emine'nin gözlerinin tesirinden kendini alamaz; ancak “o kadar seviyesi düşük, bayağı” bir kadınla yakınlaşması imkânsız

olduğundan duygularını, öfkeli davranarak gizler (Karay, tr.: 27). Emine'nin hükümet konağına gelmesini yasaklar; ona çamaşıra gitmek, hizmetçilik etmek, çorap örmek, dikiş dikmek gibi işler yaparak geçinmesini söyler. Ancak kasabalı kadınlarca istenmeyen düşmüş bir kadının, bu işleri yapmasına imkân olmadığını düşünmez. Aslında o, özünde merhametli birisidir; kendi tayınından günde bir ekmeği Emine'ye vermek üzere fırıncıya emir verir. Emine'ye kasabanın ücra bir mahallesinde ev tutulur. Bu eve Gürcü Server'in girip çıkması ve genç kadına cesurca bir tutumla destek vermesi hem dedikoduya hem de "yerlilerin ayaktakımı"nın Emine'ye yan bakmasına sebep olur. Geleneksel namus anlayışının çarpıklığı bu şekilde eleştirilir.

"Şeftali Bahçeleri"nde ise devrin sürgün anlayışını memurlar yaşar. Otoritenin hoş görmediği, başından savdığı, kimseler Anadolu'da görevlendirilir. Yükselme ümidi olmayanlar, resmî işlere boş verip eğlenceye dalar. İstanbullu Agâh Bey de bir Anadolu kasabasına yazı işleri müdürü olarak atanır. Avrupa görmüş bu adam, kasabaya gelirken idealist bir ruhla hizmet etme düşüncesindedir. Bu kasabada atılım yapacak işlere imza atacak, hatta mutasarrıftan tutarak âmir ve memurların hepsini yola getirecektir. Onun memleketi saran uyuşukluk ve tembelliği anlama çabası, bir parça aydınlanma fikri edinmesiyle açıklanabilir. Ancak çevrenin insan psikolojisi üzerindeki etkisi çok geçmeden onu da etkisi altına alır.

Yazar, devir itibarıyla Avrupalı bir hükümet adamı zihniyetiyle Anadolu topraklarında, hizmet etmenin zorluğunu iyi tespit etmiştir. Fakat M. Kaplan'a göre Agâh Bey, Tanzimat ve II. Abdülhamit devrinde, Avrupa'ya kaçan, Yeni Osmanlı ve Jön Türklerin uyandırdıkları akıma kapılmış, daha sonra "nüfuzlulardan birinin tavassutu ile memlekete dönmüş", ne Avrupa'yı ne de Türkiye'yi iyi bilen meçhul kahramanlardandır. Onun icraatlarındaki yanlış tutumunu ise M. Kaplan şöyle değerlendirir: "Avrupa'yı görmüştür ama, mutasarrıfa teklif ettiği fikirlere göre, onu hiç anlamamıştır. Sapan ve tırpanların ıslahı, kağrı arabalarının değiştirilmesi ile Anadolu insanını içinde bulunduğu 'tembellik' ve durgunluktan kurtarabileceğini sanır. İlericiliği, çevresindeki memurlara, 'terakki ve medeniyet' hakkında uzun uzun nutuklar çekmekten ibarettir" (2002: 88). Bu eleştirilerin ardından Agâh Beyi yalnız ve şahsiyetsiz biri olarak niteler. Bu tespitler doğrudur, ancak Agâh Bey, şahsiyetli biri olsaydı eğer, öyle bir çevrede ve devrin zor şartları altında ne yapabilirdi sorusuna cevap vermek zordur. Refik Halit, köylünün yaşamına yön vermez; sadece gözlemlerini mizahî bir üslupla kurgulamayı tercih eder.

Anadolu'nun her yönden kalkınmasını sağlayacak geniş kapsamlı bir reforma ihtiyaç duyulduğu açıktır. Memleketi saran ataletten kurtulmaya yönelik bir hareket gereklidir. Fakat bu hareket, taşradan merkeze doğru bireysel bir çabayla mı yoksa merkezden taşraya yönelen bir hizmet anlayışı ve denetim mekanizmasıyla mı başlamalıdır? Asıl sorun buradadır. M. Kaplan'a göre uygun olan, "sosyal bünyeyi çok fazla sarsmadan, halkı aydınlatmak, en az çatışma olan sahalarda ilmî usullerle çağdaş medeniyeti memlekete yerleştirmek" (1999: 111). İlk önce eğitim, sağlık ve tarım politikalarını kapsaması gereken bu hizmetin merkezden taşraya yönelik bir kamu yönetimiyle sağlanması gerekirdi. Fakat bu, gerçekleşemediğinden halkın ilgisi, yukarıda da değinildiği gibi büyük kentlere kaymıştır.

Agâh Bey, daha ilk gün mutasarrıftan “bu memlekette işlerin az olduğunu ve rahatına bakması” tavsiyesini alır. Eğlence davetlerini reddeder. Şehrin imarı için mutasarrıfa verdiği öneri sonuçsuz kalır. Sürekli gelişmekten, uygarlıktan söz açsa da umutsuzluğa düşer. Kısa sürede hükümetteki arkadaşları, yola gelmeyen, zevkten anlamayan bu adamdan yüz çeviriler. Sonuç olarak kasabada yalnız kalan Agâh Bey, önce merakından gittiği eğlence âlemlerine farkında olmadan uyum sağlar. Hikâyenin sonunda onun görünümü bir devrin memur zihniyetini yansıtmaya bakımından oldukça realisttir:

“Agâh Bey şimdi bu hoş kokulu havayı ciğerlerine kadar derin derin çektiikten sonra yenleri sıvalı bol entarisi içinde rahat rahat geriniyor, yeni atılmış minderin üzerinde yaslanıp:

-Gel keyfim gel!..

Diye söyleniyordu” (Karay, tr. :48).

Sosyal bir belge olarak kullanıldığında edebiyattan toplum tarihinin ana çizgileri çıkarılabilir. Ancak edebiyatı hayatın aynası ya da sosyal bir belge gibi kabul eden incelemeler, esere yansıyan sosyal gerçeklikle yazarın eserdeki tasviri arasında ne gibi ilişkiler bulunduğunu genel ifadelerle değil de elle tutulur bir şekilde söylediği takdirde bir anlam kazanır. Eserde gerçekçiliğin ne şekilde ele alındığı, hiciv mi, bir karikatürleştirme veya romantik bir idealleştirme mi olduğu önemlidir (Wellek ve [Warren](#), 2001: 82-83). “Şeftali Bahçeleri” sadece taşıdığı sosyal gerçekliği hiciv etmesiyle değil, aynı zamanda Agâh Bey’i karikatürize etmesiyle de bir edebi değer taşımaktadır.

“Koca Öküz” hikâyesi de işe koşulamayan bir öküzün satılmasını konu alır. Açık göz ve hilekâr bir adam olan Hacı Mustafa Ağa, her yıl pazardan yaşlı bir öküz alır ve bütün zor işlerde kullandıktan sonra onu satar. Fakat son aldığı öküz, ağanın ne kadar kurnaz bir adam olduğunu anlamışçasına bir davranış sergiler ve iş yapmaz. Yer, içer ve geniş getirerek yan gelip yatar. Ağa, ne kadar uğraşsa da onu yerinden kıpırdatamaz; çareyi satmakta bulur. Bir sabah kasabaya giderek yarı sersem bir kasap olan Cavga Rıza ile anlaşır ve öküzü ona aldığı fiyatın altında satar. Yalnız bir şartı vardır. Kendisi ve ailesindeki herkesin bir işi olduğundan Rıza köye gelip öküzü kendisi alacaktır. Kasap, bu şartı kabul eder ve paraları sayar. Bundan sonrası yeni bir merak unsurudur. Cavga Rıza, elinde çürük bir arşın iple gelir. Önce öküz yerinden yine kalkmaz. Ağa, “pekçe vur, nezaketten anlamaz” diye Cavga Rıza’yı uyarır ve içinden “tekmeyle, sopayla kalksaydı ben onu ekşiğine satar mıydım?” diye düşünür. Fakat o an öküz kalkar ve kasabın peşine düşüp gider. “Dünyayı elinde çeviren Hacı, öküzün oyununa gelmişti”r (Karay, tr.: 56). Açık göz olmanın her zaman işe yaramayabileceği bu hikâyenin tezidir (Kaplan,1997: 45). G. Pospelov, Saltıkov-Şchedrin’in “Beygir” masalını değerlendirirken “Ağır iş altında ezilmiş beygir imgesi artık okuyucu için, emekçi köylünün köleleşmesini simgelemektedir.” (2005: 380) yorumunu yapar. Benzer şekilde insana özgü kurnaz kişilik özelliği yüklenen Koca Öküz’ün de bir bakıma emeğin sömürülmesine direndiği söylenebilir.

Refik Halit, ayrıca bu hikâyede güç ve çıkara dayalı insan ilişkilerine de değinir. Hacı Mustafa kasabada işinin düşeceği vergi kâtibi, mal müdürü

ve evkaf memurlarına sucuk, pastırma, peynir gibi hediyeler götürür. Onun bu huyunu bilenler, “Hacı Mustafa bir tas götürür, bir tulum getirir!” (Karay, tr.: 50) derler. Burada, hediye görünümünde toplumsal bir sorun olan rüşvet verme ve adam kayırma, köylülerin hakkının yenmesine sebep olur. Memurlar, onun tarlaları başkasının zararına olarak genişletmesine göz yumarlar, eski vergi borçlarını kapatırlar. Hacı’nın evine tahsildar ve jandarma uğramaz. Onu sevmeyenler, çekemeyenler bile gücünden dolayı ona saygı gösterir.

“Sarı Bal” hikâyesi ise taşrada yaşayan Hilmi Ağa ve arkadaşlarının eğlence hayatını konu edinir. Hikâyeyi, ilginç kılan, bu eğlence hayatını sıkı bir şekilde teftiş ettiren kaymakamın Sarı Bal’ın evinde gizlenmiş hâlde bulunmasıdır. Rezil olan kaymakam, ertesi gün istifa eder. İstanbul’da kendisini koruyan saraya bağlı dostuna yazdığı mektupta: “Durulur bir kasaba değil... İçki, zina, her türlü günah, ben dayanamadım” der. Fakat işin doğrusunu “sür’atli vasıtalarla” haber alan bu kişi ona: “Şu sırada başka bir yere tayininize olanak yoktur. Oradan ayrılmayınız: bolluk bir memleketmiş; yağının, peynirinin güzelliğini söyleye söyleye bitiremiyorlar. Kasabaya özgü bir tür Sarı Bal’ın övgüsü ise tâ buraya kulağımıza geldi!” (Karay, tr.: 75) cevabını verir. Hikâyenin böylesi bir mizahî üslupla sonlandırılması oldukça başarılıdır.

Edebiyatın sosyolojik imkânı, toplum sorunlarının incelenmesi, açıklanması ve yorumlanmasında edebiyatın göz önünde bulundurulması gerektiğini öne sürmektedir. Buna göre edebiyat, yalnızca duygu ve düşüncelerin güzel ve etkili bir biçimde ifade edilmesi olarak değerlendirilmez. Edebiyat aynı zamanda sosyal-kültürel ortama ait bir gerçekliktir (Alver, 2006: 11). Bu bağlamda “Boz Eşek” de önemlidir. Bu hikâyede, köyde konuk edilen hasta bir adamın mirasını Mekke’ye vakfedip ölmesinin ardından köylünün emaneti yerine ulaştırma çabası anlatılır. Hikâyede cahil köylünün saflığı ile devlet görevlilerinin kurnazlığı zıtlık oluşturmaktadır. Köylü, ihtiyarın bıraktığı sekiz altın ve bir boz eşeği devlete teslim etmek ister. Muhtar Hüsmen’in emaneti teslim etmek için kasabada beş gün boyunca önüne gelen adama derdini anlatmaya çalışması, yavaş işleyen bir bürokrasiye eleştiridir. Muhtarın kasabaya ikinci ve üçüncü gidişi de sonuç vermez; çünkü Kadı İstanbul’dan dönmemiştir. Bu arada kutsal yere vakfedilen eşek, bir parça kutsal kabul edilip bol bol yemlenir ve işe koşulmaz. Sonunda düzenlenen belgeler, basılan mühürlerle eşek devlete teslim edilir. Burada evrak düzenlemenin resmî işlere nasıl bir ciddiyet kazandırdığı da mizahî bir dille eleştirilir. Bu mühürlü belgeleri gören halk, eşeğin tâ Hicaz’a kadar gideceğine, orada zezem tadacağına inanır. Fakat olayın yılında kasabaya yolu düşen Hüsmen, Kadı’nın altında boz eşeği görünce kandırıldıklarını anlayıp şaşkınlık geçirir. Bu hikâyede köylünün bir eşeği kutsal kabul etmesi cehaletin boyutunu göstermesi bakımından abartılı görünse de Anadolu gerçeklerine ters düşmez. Halkın din bilgisinden ne denli yoksun oluşunu ve din kurumunun insan hayatındaki önemini M. Kaplan şöyle açıklar: “Eğer biz halkı yükseltmenin yolunu bilseydik, işe dini inkâr ile değil, dini tasdik ile başladık. Çünkü halk, henüz batıl itikat seviyesindedir; gerçek dini bilmez. Halkı gerçek din seviyesine ulaştırdıktan sonra, oradan felsefeye, oradan ilme, oradan tekniğe doğru gidilebilir” (1999: 108).

H. Taine’e göre “sanat yapıtları, toplumların belirli bir çevre ve zaman içindeki duygularını, düşüncelerini yansıtır” (Köseihal, 1964-66: 1-2). Bu bağlamda “Cer Hocası”nda zamanın ruhunu okumak mümkündür. Hikâyede II. Meşrutiyet ilân edilince görevden uzaklaştırılan Asım’ın hemşerileriyle köylere cerre çıkması ve buna bağlı gelişen olaylar anlatılır. “Cerre çıkmak, eskiden medrese talebelerinin üç aylarda dinî hizmetlerde bulunmak ve halkı aydınlatmak için kasaba ve köylere gitmelerini ifade eden bir tabirdir” (İpşirli, 1993: 388). Asım’ın memuriyetteyken sürdürdüğü rahat yaşam ve sonrasında karnını bile doyurmaktan aciz duruma düşmesi, talihin insanı düşürebileceği trajik bir durum olarak değerlendirilebilir. Asım, olumlu kişilik özelliği ile çevresindekilerden ayrılır. İyi gününde hemşerilerine yardımı dokunmuştur, ancak zor gününde aynı samimi karşılığı onlardan göremez. Kendileriyle cerre çıkmasına hemşerileri bir saat düşündükten sonra karar verir. Yol uzun, sefer güçtür. Herkesin bir yer bulup kendi başının çaresine bakması gerekir. Asım, yolculuk esnasında rahatsızlanır ve mecburen bir köyde kalır. İyileşince köylünün işlerini halledip takdirini kazanır ve köye imam atanır. Ancak zor durumda kalan köyün eski imamı, Asım’a gitmesi için yalvarır. O da yaşlı adamı ekmeğinden etmek istemez ve köyden ayrılır.

Asım, kendisini, “yoksul” (Karay, tr.: 150) ihtiyar imama tercih eden köylüyü kınar. Ancak halkın, okuma yazması olan ve işlerini halleden çalışkan birinden hizmet almaktan memnun kalması doğaldır. Zaten hikâye bir din görevlisinin işindeki başarısını değil, işgal edilen meslekî konumun bir geçim kapısı olarak görülmesini konu edinmiştir. Görüldüğü üzere herkes kendi menfaatini düşünmektedir. Bu durumda memuriyetin gerçek anlamda anlaşılammış olması bir sorundur. Devir itibarıyla ne halk ne de memurlar, bilgi ve beceriye dayalı hizmet bilincinden haberdardır. Özellikle imamların bilgisiz oluşu ve görevlerini icra ederken saygın bir duruş sergileyememeleri dikkat çekicidir. Millî edebiyat romanlarında da çok sık karşılaşılan bu durum, bazı eleştirmenlerce yazarların din görevlilerine karşı yanlış bir tutumu olarak değerlendirilse de tamamıyla gerçek dışı sayılmaz. Ayrıca millî edebiyat dönemi şairlerinden Mehmet Akif Ersoy da *Safahat*’ta halkın ve din görevlilerinin yeterli din bilgisinden yoksun oluşunu sürekli dile getirmiştir. M. Kaplan ise bu konuda şu yorumu yapar: “An’ane ve muhitin tercümanı ve mümessili olan köy imamının kendisi de, belki ne olduğunun, köy hayatında nasıl bir rol oynadığının tamamıyla farkında değildir. Köy, daima yarı karanlığın içinde yaşar” (1999: 74).

Her edebî eseri sosyal bir olay olarak değerlendiren C. Meriç, edebiyat tarihi ile sosyolojinin birbirinden ayrılamayacağı fikrini şöyle açıklar: “Bir şaheserin mecrasını izlemek, bize, ferdî düşünceden maşerî düşünceye nelerin geçtiğini öğretmekle kalmaz, içtimaî çevrede ne gibi değişiklikler olduğunu da gösterir” (2006: 248-251). Bu bağlamda Refik Halit, “Bir Saldırı” hikâyesinde yaşadığı devrin gerçekliğini şöyle anlatır: “Bu öyle bir devirdi ki, yalnız askerî bir felâkete bağlı kalmıyordu; sosyal bakımdan da dünyanın en korkunç, usandırıcı ve kemirici bir devresi idi; koca bir insan soyu, dermansız babalar, ezgin analar, gidasız çocuklarla, özellikle bozulan bir ahlak ile kavruk, yatkın çürük kalmıştı” (tr.: 162). Bu hikâye, Boğaziçi’nin Anadolu kıyısındaki ıssız bir köyünde, bir akşam Hayrullah Efendi’nin cüzdanından çok az para alıp kaçan bir adamın bu garip davranışının sebebini açıklamak üzere kurgulanmıştır. Adam, mütareke

yıllarında cepheden dönen ve maaş alamayıp aç kalan bir subaydır. Cüzdandan ihtiyacı kadar para alan onurlu adam, devletine ve kendine saygısından sıkıntısını gizleme ihtiyacı duymuştur.

Klasik kurguya dayalı edebi metinlerde zaman ve mekân unsurunun çok önemli bir yeri vardır. Eserdeki dış gerçeklik, içi (kültürel dokuyu) belli bir süreçte ve belli mekânlar üzerinden yansıtır. Bu bağlamda eser, öncelikle metin aracılığıyla anlatılanın dünyasını kurgulamak için gereken verileri ve nitelikleri rasyonel dünyadan alır. Böylece edebiyat eserinde aynı zamanda gerçek dünyanın doğrudan bir yansımasıyla karşılaşılır (Aydın, 2009: 368). Bu bağlamda “Garaz” kurgulandığı tarihsel gerçekliklerle ilintili bir hikâyedir. Türkiye’de yaşanan sosyal değişmeyi yansıtmaya bakımından bu hikâye üzerine Fuat Sevimay, şu yorumu yapar:

“Refik Halid’in 1947 yılında kaleme aldığı *Garaz* öyküsünü *Memleket Hikâyeleri*’ndeki 1909 ile 1919 arası yazılmış olan bütün diğer öykülerden ayrı değerlendirmek gerekir. Osmanlı yıkılmış, Cumhuriyet Kurulmuş, Refik Halid uzun yıllarını Halep’te geçirmek zorunda kalmış ve ancak 1938’de yurduna dönebilmiştir. Bu arada Cumhuriyet kadroları memleketi şekillendirmeye koyulmuş, yeni bir Cumhuriyet nesli yaratılmaya başlanmıştır ama bazı yerlerde dikiş tutmaz, halkın üstüne giydirilen elbise potluk yapar, köhne binaya yapılan badana, astar yerlerinden kısmen sökülmeğe başlar” (2016: 238).

Hikâyede Çerçi Halil’in savaş yıllarında, İstanbul’da zengin olmasının ardından kızı ve eşini kasabadan getirip lüks hayata alıştırmaya ve ardından işleri bozulunca tekrar kasabaya dönüşünün kızı üzerindeki olumsuz etkisi, anlatılır. Nebile ve annesinin sonradan görme halleri ve bir devre damgasını vuran asrileşme çabasının insanı düşürdüğü gülünç durum şöyle tasvir edilir: “Altı ay geçmemişti ki ayaklarında mantar ökçeli iskarpinler, başlarında tüllü şapkalar, Beyoğlu kalabalığına gülünç bir ana kız daha katılmıştı” (Karay, tr.: 180). İstanbul gibi bir şehirde lüks hayata alışan bir gencin tekrar kasaba hayatını kabul etmesi zordur. Bu genç kız tipiyle daha önce Mehmet Rauf’un da *Genç Kız Kalbi* romanında ele aldığı, çevreye yabancılığın birey üzerindeki olumsuz etkileri konu edilmiştir. “Nebile sanki biraz, tepeden inme biçimde, emek harcamadan çağdaşlık elbisesine bürünen Türkiye, Halil Ağa ise eskiden bağını koparamayan Osmanlı’dır” (Sevimay, 2016: 239).

Kasaba hayatının yozlaşmış özelliklerini birkaç hikâyede daha görmek mümkündür: “Vehbi Efendinin Kuşkusunu”nda saf bir memur olan Vehbi Efendi’ye Tabakların Kamil’den hamile kalan komşu kızı Hanife’nin nasıl “yutturulduğu” anlatılır. Ona oynanan bu çirkin oyuna imamın da dahil edilmesi, bir devrin din görevlilerinin edebî eserlerde sürekli olumsuz kişilik özellikleriyle yansıtılması ve dinin istismara ne kadar açık bir konu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Benzer şekilde “Yatır” hikâyesinde de halkın saygı duyduğu Abdi Hoca, hamamı odunsuz kalan İlistir Nuri’nin yalanına ortak edilir. Onunla birlikte halkın da kolay kandırılabilir olması, Maslak ormanının kesilmesine neden olur.

“Şaka” hikâyesinin konusu ise Sinop’ta deniz kenarındaki bir kasabada, bir Ağustos akşamı üç sarhoş arkadaşın birinin, yüzen Rum kızlarıyla gönül eğlendirmek için denize girmesi ve ağlara takılarak ölmesidir. Bu hikâyenin de sonu mizahîdir. Komiserin, üzerine bir jandarma

kaputu örttüğü ıslak cesede ara sıra dönerek: “-Behey mübarek adam; gece yarıları denizin dibinde ne arıyordun?” diye sorması ve sanki karşısında bir suçlu arıyormuş gibi çıkışması, yazarın hikâye kurgulamadaki başarısını göstermektedir.

“Sus Payı”nda ise Bursa’da bir ipek fabrikasının olumsuz çalışma koşulları sebebiyle ölen işçi kızların haklarını savunan Hasip Efendi’nin maaşı artınca olaylara ses çıkarmaması anlatılır. Yazar, bu hikâyede işçi hakkı ve sorunlarını dile getirir ve emek sömürüsüne dikkat çeker.

“Kuvvete Karşı”adlı hikâyenin konusu ise Amerikan Elçiliği hizmet vapuruna bağlı Amerikalı dokuz gemicinin, Suphi ve onun sevgilisi Rum kızı İzmaro’ya sataşmasının ardından Suphi’nin önce kaçması ve sonra tek başına kuvvete karşı koymaya çalışırken öldürülmesidir. Suphi’nin tek başına direnmesi, “hükümetin güçsüzlüğünden” (Karay, tr.: 146) dolayı ezilen Türk milletinin hakkını sormak istercesine bir meydan okumadır; ama güç karşısında trajik sonu yaşaması kaçınılmazdır.

“Küs Ömer”de 1910’larda Çorum’un bir kasabasında, bir aylık evli olan Ömer’in eşi Zehra’nın baba evinden getirdiği kazın dövüşte yenilmesi üzerine evi terk etmesi anlatılır. Taşrada insanlara huylarına göre lakap takılır. Ömer de çok alıngan olduğundan “küs” lakabını almıştır. Onun gibi bir insanla gelecek kurmanın belirsizliği, Zehra’nın “Göğsündeki eziklik, bu bayılır gibi oluş neden di?” (Karay, tr. :87) diye okura duyurulur.

“Garip Bir Hediye”de ise maddî sıkıntı içinde olan Feridun’un hediye tıraş fırçasını satmak istemesi; fakat para etmediğini öğrenince de fırlatıp attığı esnada fırçanın sapına saklanmış iki elması görmesi anlatılır. Feridun, on yıl önce Mısır’dan Selanik’e dönerken güvertede ihtiyar bir Yahudi’nin hayatını kurtarmıştır. İhtiyar Yahudi, Feridun’a tıraş bıçağını hediye etmiş ve “Değerlidir, kadrini bil, sakın atma, zamanında işine yarar” (Karay, tr.: 162) demiştir. Kulağında kalan bu söze itimat eden Feridun, zamanı geldiğinde fırçanın işine yarayacağını tam ümidini yitirdiği anda öğrenir. Burada Yahudi’nin yapılan bir iyiliğe iyilikle karşılık vermesi ve iyiliğin zamanını beklemesi insanî bir ders içermektedir. Fakat fırçanın içine elmas saklamak, gümrükten mal kaçırmanın kurnazca bir yolu olarak yine hikâyenin sonunda insanî bir durumu ortaya koyar.

D) Üslûplar sosyolojisi

Edebiyat eserinin üslubu ile toplumsal çevre arasında da ilişki vardır. Bir eserin üslubuna bakarak, o eserin kaleme alındığı çağın özelliklerini anlamak mümkündür. Bu bakımdan edebiyatın çağına ayna tuttuğu (Swingwood, 2006: 103) gerçeğini göz önüne alarak *Memleket Hikâyeleri* incelendiğinde, eserdeki hayali kişilerin ve onların yaşadığı ortamların neşet ettikleri tarihsel şartlar ile ilişkilendirildiği (age.: 103) görülmektedir. Bu yönüyle eser, yazıldığı devrinin edebiyata yaklaşımını gösteren ilk örneklerindedir. Yazar, her ne kadar 1911’deki *Genç Kalemler Hareketi* içinde görünmese de devir itibarıyla Türk edebiyatın kendi halkının kültüründen beslenmesi gerektiği anlayışını benimsemiştir.

Sonuç

Bu araştırmada, edebiyat sosyolojisinin imkânları doğrultusunda *Memleket Hikâyeleri* adlı eserin incelenmesi amaçlanmıştır. Ancak uygulamada, *Giriş*'te de belirtildiği gibi, söz konusu kuramın sisteminin kesin olarak belirlenmemiş olması nedeniyle çalışma, disiplinler arası bir okuma denemesi ve sosyal tenkit sayılabilecek bir özellik kazanmıştır. Kuramın her edebî tür için ayrı bir yöntem geliştirmeye elverişli olması nedeniyle çalışma, edebiyat sosyolojisinin “yazar” ve “eser” boyutuyla sınırlandırılmış olup “kitle” ve “iletişim” boyutuna girilmemiştir. Fakat, eserin yayımlandığı günden bugüne Türk edebiyatının başarıları arasında yer aldığını ve ilk günkü gibi okur kitlesi bulduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca çalışmada, eser üzerine daha önce yapılan eleştirilerden de yararlanılmıştır. Bu durum, orijinal bir görüş bildirmeyi zorlaştırırsa da çalışmanın geniş bir kompozisyonla sunmasına katkı sağlamıştır. İncelenen edebi metinlerin işlevselliği üzerinde derinlikli bir biçimde düşünölmüş olup milli değerlerin tarihi süreç içerisindeki önemi vurgulanmıştır.

Eserde yer alan hikâyelerin kaleme alındığı ve yazarın bizzat yaşayarak tanığı olduğu devrin sosyal-költürel, siyasi ve iktisadi gerçekliklerini yansıtması, en dikkat çeken özelliğidir. Hikâyelerde pek çok toplumsal soruna yer verilmiştir; ancak önem derecesi bakımından öne çıkan konular vardır. Bunlar arasında merkezden uzak kasabalardaki bürokrat ve memurların görev bilinci ve sorumluluğundan yoksun oluşları dikkat çekicidir. Kendi içine kapalı, bilgisiz yerli halk ise ataerki düzenin kalıplaşmış normlarına sıkı sıkıya bağlı yoz bir hayat sürmektedir. Merkezden taşraya gerek sağlık, gerekse eğitimi ve kalkınmayı sağlayacak kapsayıcı bir hizmetin ulaşmaması, sorunların kaynağı olarak tespit edilmiştir ki daha önce yapılan çalışmalarda böyle bir yoruma rastlanmaz. Hikâyelerdeki miskin hayat anlayışı, devir itibariyle Anadolu gerçekliğini yansıtmaktadır. Bunun nedeni, halkın bilinçaltında gizli olan millî kıymetleri unutmasıdır. Anadolu coğrafyasında kadim bir medeniyetin manevî havasından hiç iz kalmamış gibidir. Ahlaki yozlaşma hayatın her cihetini kuşatmıştır. Eğitimsizlik, tembellik, haksızlık, kadınların toplum içindeki konumu bir devrin hayat algısını yansıtan önemli gerçekliklerdir.

Edebiyat eleştirisi ve sosyolojinin hizmetine sunulan bilgiler, toplum sorunlarının açıklanması ve yorumlanmasında geçmiş ile şimdiyi kıyaslama imkânı vermektedir. Ancak bu araştırmanın asıl amacı, toplum sorunlarının nasıl meydana geldiğini anlatmak değil, edebiyatın toplum içindeki fonksiyonunu belirlemektir; çünkü edebiyat araştırmalarında incelenen eserlerden elde edilen malzemenin nasıl işlendiği önemlidir. Malzeme her ne kadar toplumsal gerçeklik taşısa da, sübjektif oluşu öncelikle göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla elde edilen bilgiler, tarihsel iklimin gerçeğe uygunluğu göz önünde bulundurularak yorumlanmış olup yazarın, toplum meselelerini geniş bir perspektiften yansıtmaya kaygısı gütmeyeceği; sadece gözlemediği aksaklıkları, tarafsız bir tutumla kurguladığı görölmüştür. Bu yönüyle eleştirel gerçekçi olan yazar, Anadolu'nun olumsuz yönlerine odaklanmıştır; ama onun sosyal eleştirisi, mizahî anlatımı, akıcı ve sade Türkçesiyle edebî bir değer kazanmıştır. *Memleket Hikâyeleri*'nin başarısı, içerik ve biçimin ustaca kurgulanmasına bağlıdır.

Kaynakça

Akman, Eyüp (2013). “Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerine Bazı Düşünceler ve

Unutulan Bir Makalesi: Kastamonu”. *Kırıkkale Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3. Sayı 2, s.41-6.

Aktaş, Şerif (2004). *Refik Halit Karay*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Alver, Köksal (2006). “Edebiyat Sosyolojisinin İmkânı”. *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.

..... (2012). “Edebiyata Giriş”. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları.

..... (2003). “Sosyolojik Eleştiri”. *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, s. 239-244.

Aydın, Ertuğrul (2009). “Edebiyat Sosyolojisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”. *Turkish Studies*-Volume 4/1-I.

Coşkun, Sezai, (2003). “Türkiye’deki Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Tespit, Tahlil ve Teklif”. *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, s. 609-615.

Coşkun, Sezai (2012). “Köy-Kent Kavşağında Türk Hikâyesi-Türk Hikâyesinde Bir Çözümleme Denemesi”. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları, s.437-458.

Çağan, Kenan (2012). “Şiirin Sosyolojik İmkânı Bağlamında Mehmet Akif Şiirinin Toplumu Anlamaya Katkısı”. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları.

Çetişli, İsmail (2011). *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dilthey, Wilhelm (1999): *Hermeneutik ve Tin bilimi*. (çev.: Doğan Özlem). İstanbul: Pradigma Yayınları.

Escarpit, Robert (1992). *Edebiyat Sosyolojisi*. (çev.: Hüseyin Portakal), İstanbul, İletişim Yayınları.

İpşirli, Mehmet (1993). “Cer”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, s. 388.

Kaplan, Mehmet (1999). *Nesillerin Ruhü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

..... (2002). *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaplan, Ramazan (1998). *Bilgi ve Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

..... (1997). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1998). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2009). *Osmalı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karay, Refik Halit (tr.). *Memleket Hikâyeleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Köprülü, Fuad (2004). *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Köseihal, Nurettin Şazi (1964-1966). “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”. *Sosyoloji Dergisi*, S:19-20, s.1-36.

Kudret, Cevdet(1987). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Lanson, Gustave (1926). *Tarih-i Edebiyatta Usûl*. (çev.: Yusuf Şerif). İstanbul: Matbaâ-i Âmire.

Meriç, Cemil (2006). *Kırk Ambar -Cilt 1-Rûmuz-ül Edeb*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moran, Berna(2003). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Önal, Mehmet (1999). *En Uzun Asrın Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Pospelov, Gennadiy Nikolayeviç (2005). *Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Ran, Nazım H. (2002). *Memleketimden İnsan Manzaraları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sapiro, Gisèle (2014). *Edebiyat Sosyolojisi*. (çev.: E. Cenk Gürcan). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Sevimay, Fuat (2016). “Memleket Hikâyeleri, Bir Anadolu Kasabası”. *Edebiyatta Mimarlık*. İstanbul: Yem Yayınları.

Soykan, Ömer Naci (2009). *Edebiyat Sosyolojisi Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Dönence Yayınları.

Swingewood, Alan (2006). “Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar”. *Edebiyat Sosyolojisi*. (Ed.: Köksal Alver). (Çev.: Kaya Bayraktar). Ankara: Hece Yayınları.

Şan, M. K. (2006). “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar”. *Edebiyat Sosyolojisi*. (ed: Köksal Alver), Ankara: Hece Yayınları.

Tieghem, Poul Van (1943). *Mukayeseli Edebiyat*. (çev.: Yusuf Şerif Kılıçel). Ankara: Maarif Matbaası.

Tunalı, İsmail (1976). *Marksist Estetik*. İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası.

Tüzer, İbrahim, ve Hüküm Muhammed (2019). *Edebiyat Sosyolojisi, Edebiyata Sosyolojiden Bakmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Wellek, Rene ve Warren, Austin (2001). *Edebiyat Teorisi*. (çev.: Ömer Faruk Huyugüzel). İzmir: Akademi Kitabevi.

Williams, Raymond (1993). *Kültür*. Ankara: İmge Kitabevi.

Yardım, Mehmet Nuri (2000). “Memleket Hikâyecisi Refik Halit Karay”. *Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*. Hece Yayınları, s.224-228.